

Ναός Γεωμετρικών Χρόνων στην περιοχή της Αρχαίας Ελίκης

Δρ Ερωφίλη Κόλια

Αρχαιολόγος, ΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Δρ Αναστασία Γκαδόλου

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Η αρχαιολογική έρευνα έφερε στο φως μεγάλο κτίριο της Γεωμετρικής εποχής στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Αθ. Κομνηνού στα Νικολαίικα του Δήμου Διακοπτού της Αχαΐας επί της Παλαιάς Εθνικής Οδού τον Ιούλιο του 2004. Η ανασκαφή του διενεργήθηκε από τη ΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και διήρκεσε έως τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, ενώ επαναλήφθηκε τον Σεπτέμβριο του 2006 (εικ. 1). Η έρευνα, που δεν έχει ολοκληρωθεί έως σήμερα, έχει επικεντρωθεί στην αποκάλυψη ενός κτιρίου, που θεωρούμε ότι πρόκειται για ναό, με κριτήριο τις διαστάσεις του, τη μορφή του, την απουσία εσωτερικών χωρισμάτων, την ύπαρξη βωμού σε παλαιότερη φάση κάτω από αυτό, αλλά και του είδους των κινητών ευρημάτων.

Το οικόπεδο βρίσκεται δυτικά της σημερινής κοίτης του ποταμού Κερυνίτη, σε πεδινή έκταση, που εκτείνεται ως τη θάλασσα και σε σημείο που δεν είχαν εντοπισθεί έως το 2004 αρχαιότητες (εικ. 2). Απέχει περίπου 400 μ. από τους πρόποδες του υψώματος Καλλιθέα ή Ψωριαρού, προς την ενδοχώρα, όπου έχουν ανασκαφεί μυκηναϊκοί τάφοι με σημαντικά ευρήματα, που χρονολογούνται από την Υστεροελλαδική (ΥΕ) IIIA έως την ΥΕ IIIΓ περίοδο.¹ Η περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Σελινούντα προς Δ και Κερυνίτη προς Α ή, κατ' άλλους ερευνητές, ακόμη ανατολικότερα έως τον σημερινό Βουραϊκό, θεωρείται ότι αποτελούσε τη χώρα της αρχαίας Ελίκης, της σημαντικής αυτής πόλης της Ανατολικής Αχαΐας, που καταστράφηκε ολοσχερώς από το σεισμό του 373 π.Χ. και η ακριβής θέση της αναζητείται έως σήμερα.² Μία από τις κύριες αρχαίες πηγές για την πόλη είναι ο Πausανίας, που αναφέρει ότι η Ελίκη, καταποντισμένη πια στις μέρες του, βρισκόταν ανατολικά του Σελινούντα και σε απόσταση 40 σταδίων από το Αίγιο, δηλαδή περίπου 7,2 χλμ.³ Συνεπώς το γεωμετρικό ιερό, που βρίσκεται ανατολικά του Σελινούντα και σε απόσταση 7,5 χλμ. από το Αίγιο, ανήκε στην επικράτεια της Ελίκης.

Το κτίριο έχει προσανατολισμό Α-Δ και η αψίδα του πρέπει να βρισκόταν προς Δ, ενώ η τοξωτή απόληξη των τοίχων προς Α αποτελούσε το στυλοβάτη ενός ημικυκλικού προστώου όμοιου ως προς τη σύλληψη με αυτό του να-

ού της Αρτέμιδος Αοντίας στο Άνω Μαζαράκι (Ρακίτα), του οποίου, όμως, οι κίονες εδράζονταν σε πέντε μεμονωμένες βάσεις.⁴ Το μήκος του ως το σημείο που έχει ανασκαφεί είναι 13,30 μ. και το μέγιστο εσωτερικό πλάτος του 5,35 μ. Κατά μήκος της εσωτερικής παρειάς του νότιου τοίχου υπάρχουν τέσσερις ορθογώνιες βάσεις από ψαμμίτη, που σε γενικές γραμμές αντιστοιχούν στις βάσεις της κεντρικής κιονοστοιχίας και πρέπει να χρησίμευαν για την έδραση ξύλινων στηριγμάτων, για την ενίσχυση των τοίχων του ναού, αλλά και για τη στήρι-

1. Αεροφωτογραφία της ανασκαφής που αποκάλυψε κτίριο της Γεωμετρικής εποχής, σε οικόπεδο στα Νικολαίικα του Δήμου Διακοπτού.

2. Χάρτης της ευρύτερης περιοχής, στον οποίο διακρίνεται ο ποταμός Κερυνίτης. Στα δυτικά της κοίτης του, σε πεδινή έκταση, βρίσκεται το οικόπεδο όπου διενεργείται η ανασκαφή.

ξη του ξύλινου σκελετού της στέγης. Στον άξονα του ναού βρέθηκαν τρεις τετράπλευρες βάσεις από ψαμμίτη, όπου εδράζονταν οι ξύλινοι κίονες της κεντρικής κιονοστοιχίας. Ο αψιδωτός ναός χρονολογείται σύμφωνα με την κεραμική που βρέθηκε στην ανασκαφή στο τελευταίο τέταρτο του 8ου αι. π.Χ. Οι τοίχοι είναι κτισμένοι κυρίως από πλακοειδείς λίθους, σε δύο σειρές και ανάμεσά τους υπάρχουν μικρότεροι λίθοι και χώμα, ενώ η ανωδομή τους πρέπει να αποτελούνταν από ωμές πλίνθους. Ιδιαίτερα επιμελημένος είναι ο τρόπος δόμησης του τοξωτού στυλοβάτη του προσώου από προσεκτικά δουλεμένες λιθοπλίνθους από ψαμμίτη, που αποτελεί λίγο μεταγενέστερη προσθήκη. Φαίνεται ότι η προσθήκη ημικυκλικού προσώου στην είσοδο του ναού στα Νικολαίικα και στο ναό της Αρτέμιδος Αοντίας στο Άνω Μαζαράκι (Ρακίτα) αποτελούσε ιδιομορφία-καινοτομία της ναοδομίας της Ύστερης Γεωμετρικής-Πρώιμης Αρχαϊκής εποχής στην Αχαΐα και εντάσσεται στην προσπάθεια μνημειοποίησης των λατρευτικών κτιρίων την περίοδο αυτή.

Η ανασκαφή του 2006 έφερε στο φως ένα μάλλον αναπάντεχο εύρημα στο κέντρο του μεταγενέστερου αψιδωτού ναού. Κάτω ακριβώς από το δάπεδό του βρέθηκε το ανατολικό τμήμα τετράπλευρης κατασκευής, που αποτελείται από επάλληλες στρώσεις ωμοπλίνθων. Η κεραμική χρονολογεί την ανέγερσή της πιθανότατα στο α' τέταρτο του 8ου αι. π.Χ., αλλά συνέχισε να χρησιμοποιείται και στο β' μισό του 8ου αι. π.Χ. έως την ανέγερση του αψιδωτού ναού στο τελευταίο τέταρτο του ίδιου αιώνα. Σε επαφή με αυτήν βρέθηκε ένα γκριζόμαυρο στρώμα, που περιείχε έντονα ίχνη καύσης, μεγάλο αριθμό θραυσμένων οστών ζώων, μαγειρεμένων ή καμένων και πολλά ευρήματα: θραυσμένα αγγεία και όστρακα, κυρίως από μαγειρικά σκεύη και αγγεία πόσεως, αν και αντιπροσωπεύονται και άλλα σχήματα, ειδώλια κυρίως ίππων, αρκετά μεταλ-

λικά αντικείμενα, αλλά το πιο πολυάριθμο και χαρακτηριστικό εύρημα είναι οι πήλινοι τροχοί από ομοιώματα αρμάτων. Τα δεδομένα αυτά, δηλαδή οι καύσεις, τα οστά, τα μαγειρικά σκεύη, ο μεγάλος αριθμός και το είδος των ευρημάτων, αλλά και η μορφολογία της πλίνθινης τετράπλευρης κατασκευής (βωμός) στο κέντρο του μεταγενέστερου ναού επιτρέπουν την ταύτιση της με βωμό αποδεικνύοντας τη μακροχρόνια λατρεία που τελούνταν στο χώρο, της οποίας πιθανώς οι απαρχές της ανάγονται στον 9ο ή 10ο αι. π.Χ. Παρόμοια κατασκευή βωμοί υπήρχαν στην αρχαιότητα, όπως ο βωμός από πηλό της Κλασικής εποχής στο τέμενος της

«Ιερής Πηγής» στην Κόρινθο,⁵ ενώ στη γραπτή παράδοση αναφέρεται ο βωμός από ωμοπλίνθους στην αφετηρία του ιπποδρόμου της Ολυμπίας, που σύμφωνα με τον Πausανία ανακατασκευαζόταν κάθε χρόνο, προφανώς λόγω της φθοράς του από τις καιρικές συνθήκες.⁶

Τα προϊόντα της κεραμικής που έχουν προέλθει μέχρι στιγμής από την ανασκαφή του ιερού χρονολογούνται από την Πρωτογεωμετρική έως τις αρχές της Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου (950-675 π.Χ.).

Εκτός από τα αγγεία, στην κεραμική παραγωγή περιλαμβάνονται ειδώλια ζώων, μεγάλος αριθμός τροχών που προέρχονται πιθανότατα από ομοιώματα αρμάτων, περίπου του 700 π.Χ., αλλά και θραύσματα τουλάχιστον τεσσάρων ομοιωμάτων οικίσκων. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το ομοίωμα δίρριχτης στέγης διακοσμημένο με την εμπίεστη τεχνική, το οποίο χρονολογείται γύρω στο 725-700 π.Χ. (εικ. 3). Όλα τα ομοιώματα από την ανασκαφή εντάσσονται σε μία γενικότερη παράδοση κατασκευής ομοιωμάτων που, από τα δεδομένα της έρευνας, φαίνεται ότι είχε δημιουργηθεί στην Αχαΐα στη διάρκεια των γεωμετρικών χρόνων.⁷

Η μελέτη του συγκεκριμένου συνόλου είναι ιδιαίτερα σημαντική για δύο λόγους. Πρώτον, επειδή αντιπροσωπεύονται όλες οι φάσεις του αχαϊκού εργαστηρίου γραπτής κεραμικής των πρώιμων ιστορικών χρόνων, το αχαϊκό εργαστήριο εμπίεστης τεχνικής, καθώς και το εργαστήριο αγγείων τύπου «Θάψου», το πρόβλημα της καταγωγής του οποίου τίθεται σε νέα βάση μετά τα αποτελέσματα των ερευνών των τελευταίων ετών στην Αχαΐα,⁸ και δεύτερον γιατί προσφέρει τη δυνατότητα να ερευνησουμε τα είδη των αναθημάτων από πηλό στη διάρκεια τουλάχιστον δυόμισι αιώνων σε ένα ιερό της Αχαΐας άγνωστο μέχρι σήμερα, που βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή όπου η έρευνα των τελευταίων ετών έχει

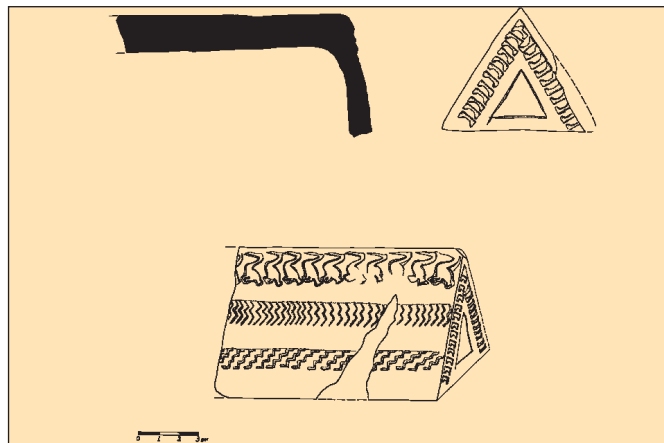

3. Ομοίωμα δίρριχτης στέγης διακοσμημένο με την εμπέσηση τεχνική, το οποίο χρονολογείται γύρω στο 725-700 π.Χ.

εντοπίσει κατάλοιπα της αρχαίας αχαικής πόλης, Ελίκης. Όσον αφορά στη λατρευόμενη θεότητα, οι πρώτες ενδείξεις και κυρίως τα κινητά ευρήματα, οι πολυάριθμοι πήλινοι τροχοί από άρματα, τα ειδώλια ίππων, παραστάσεις με ίππους ή μεμονωμένους τροχούς, μας οδηγούν στην υπόθεση ότι πρόκειται για ένα θεό, που είχε σχέση με τα άλογα και τις αρματοδρομίες, πιθανώς τον Ποσειδώνα.⁹ Από τις πηγές είναι γνωστή η πανάρχαιη λατρεία του Ελικωνίου Ποσειδώνα στην Ελίκη,¹⁰ και μάλιστα μας παραδίδουν ότι οι Ίωνες, όταν διώχθηκαν από την Ελίκη από τους Αχαιούς, μετέφεραν την ίδια λατρεία στη νέα τους πατρίδα στην Ανατολική Ιωνία.¹¹ Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω στοιχεία, ο ναός στα Νικολαίικα θα μπορούσε να είναι ο γεωμετρικός ναός του θεού, μια εικασία που, ωστόσο, μένει να επιβεβαιωθεί ή να ανατραπεί από τα στοιχεία, που προσδοκούμε ότι θα προκύψουν από τη συνέχιση των ερευνών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την ανασκαφή βλ. Μ. Πετρόπουλος, *ΑΔ 50* (1995): Χρονικά, σ. 233-236 και του ίδιου *ΑΔ 51* (1996): Χρονικά, σ. 240.
2. Ν. Παπαχατζής, *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Αχαικά-Αρκαδικά*, Αθήνα 1980, σ. 148-149, Μ. Πετρόπουλος, «Αρχαιολογικές έρευνες στην Αχαιά», *Τόμος Τιμητικός Κ.Ν. Τριανταφύλλου, Α΄*, Πάτρα 1990, σ. 510-513, Ντ. Κατσωνοπούλου, Τοπογραφικά της Αιγιαλείας, «*Helike II, Αρχαία Ελίκη και Αιγιάλεια*», Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Επισημονικού Συνεδρίου, Αίγιον, 1-3 Δεκεμβρίου 1995, Αθήνα 1998, σ. 47-52, D. Katsonopoulou, «*Helike and her Territory in the Light of New Discoveries*», *Gli Achei e l'Identit' etnica degli Achei d'Occidente*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Fondazione Paestum, Tekmeria 3, Paestum-Atene 2002, σ. 205-215.
3. *Παυσανίας*, VII, 24,5.
4. Μ. Πετρόπουλος, «Νεότερα στοιχεία από την ανασκαφή Γεωμετρικού ναού στο Άνω Μαζαράκι (Ρακίτα) Πατρών», Πρακτικά του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών (Άργος-Ναύπλιον 6-10 Σεπτεμβρίου 1995, τόμος Β΄, Αθήνα 1997, σ. 166-167, σχ. 1-2, Μ. Petropoulos, «The Geometric Temple at Ano Mazaraki (Rakita) in Achaia», *Gli Achei e l'Identit' etnica degli Achei d'Occidente*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Fondazione Paestum, Tekmeria 3, Paestum-Atene 2002, σ. 150-155.
5. Ch. K. Williams, II, «Corinth, 1969: Forum Area», *Hesperia* 39 (1970), 23-24, πίν. 11, D.W. Rupp, «The Greek Altars of the Northeastern Peloponnese, ca.

4. Σχεδιαστική απεικόνιση του ομοιώματος δίρριχτης στέγης, που αποτελεί ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα της ανασκαφής.

750/725 B.C.-ca. 300/275 B.C.», διδ. διατρ., Department of Classical and Near Eastern Archaeology, Bryn Mawr College, Ann Arbor 1974, σ. 284.

6. *Παυσανίας*, VI.20.11, D.W. Rupp, *ό.π.*

7. Για το αχαικό εργαστήριο εμπέσησης τεχνικής και τα ομοιώματα πρβλ. A. Gadolou, «Achaean pottery of the Late Geometric period: The impressed ware workshop», *BSA* 98 (2003), σ. 307-329.

8. Η αναλυτική παρουσίαση των αχαικών εργαστηρίων κεραμικής περιλαμβάνεται στη διδακτορική διατριβή, Α. Γκαδόλου, «Η Αχαιά στους πρώιμους ιστορικούς χρόνους. Κεραμική παραγωγή και έθιμα ταφής», Πανεπιστήμιο Αθηνών 2000 (υπό έκδοση ΤΑΠΑ). Στην παραπάνω μελέτη έχει υποστηριχθεί ότι στην περιοχή του Αγίου βρισκόταν ένα από τα κέντρα παραγωγής των αγγείων τύπου «Θάψου».

9. Η σχέση του Ποσειδώνα με τους ίππους, αλλά και τις αρματοδρομίες είναι γνωστή. Ενδεικτικά βλ.: E. W st, *RE* 43 (1953), σ. 470-472, F. Schachermeyr, *Poseidon und die Entstehung des griechischen Gtterglaubens*, 1950 και πρόσφατα με την παλαιότερη βιβλιογραφία: I. Mylonopoulos, *Πελοπόννησος οικητήριον Ποσειδώνος, Heiligt mer und Kulte des Poseidon auf der Peloponnes*, *Li ge* 2003, σ. 365-368, 398

10. Αιλιάδος, *Περί ζώων ιδιοτ.* 11, 19, Διόδωρος, XV, 48, 3 - 49, 5, *Ιλιάδα* Θ 203, Υ 404, *Παυσανίας* VII, 24, 5-6, Πολύαινος, 8, 46, Στράβων VIII, 7, 2.

11. Για τη λατρεία του Ελικωνίου Ποσειδώνα βλ. κυρίως: I. Mylonopoulos, *ό.π.*, σ. 35-40 (με την παλαιότερη βιβλιογραφία).

A Geometric Temple in the Area of Ancient Eliki Erophili Kolia - Anastasia Gadolou

In a private building site in the area of ancient Eliki, in the present Municipality of Diakopto, a part of a large Geometric temple was revealed. It exhibits two building phases of the Late Geometric years as well as traces of worship from an even earlier period, from which, however, no building remnants have survived.

Besides a number of metallic finds, iron and bronze, the temple has yielded a considerable amount of Geometric ceramics, representing the three common in Aegialia groups of pottery: painted Achaean, painted Thapsos type and embossed earthenware. Finally, at least five clay house models have been discovered, which are considered as particularly important.